

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

ЛЕКЦІЯ 5

вибіркових компонент освітньої програми першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти

Спеціальність: 262 «Правоохоронна діяльність»

ТЕМА 5

Наукові основи судових експертиз

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6. Протокол від 21.08.2023 року № 7

Розробники:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.,

Рецензенти:

Заступник директора Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса з наукової роботи д.ю.н., професор Сімакова-Єфремян Є. Б.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

План лекції

1. Предмет судової експертизи
2. Об'єкти судової експертизи

Рекомендована література:

1. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

URL: <https://lira-k.com.ua/preview/12767.pdf>

2. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій. Київ: Видавничий дім «Ін-Юре»: 2007. 528 с.

3. Макаренко Е. І. Негодченко О. В., Тertiшник Н. Н. Експертизи на досудовому слідстві: посібник. Днепропетровськ., 2001.

URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2815/1/%d0%a2%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b8%d1%88%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%92.%20%d0%9c.%20%2c%20%d0%9d%d0%b5%d0%b3%d0%be%d0%b4%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%9e.%20%d0%92.%2c%20%d0%9c%d0%b0%d0%ba%d0%b0%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%95.%20%d0%86.%20%d0%84%d0%9a%d0%a1%d0%9f%d0%95%d0%a0%d0%a2%d0%98%d0%97%d0%98%20%20%d0%9d%d0%90%20%d0%94%d0%9e%d0%a1%d0%a3%d0%94%d0%9e%d0%92%d0%9c%d0%9c%d0%a3%20%d0%a1%d0%9b%d0%86%d0%94%d0%a1%d0%a2%d0%92%d0%86.pdf>

4. Судова експертологія : підруч. / за заг. ред. В.М.Тertiшника. Харків: Право, 2021. 280 с.

URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4488&download_id=1495

5. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

URL: <https://lira-k.com.ua/preview/12767.pdf>

6. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособие. Харьков: Эспада, 2005. 544с.

URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SHERBAKOVSKIY_2005.pdf

7. Щербаковский М. Г. Судова експертологія : посібник. Харків, ХНУВС. 2009.. 190 с.

8. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6020/Provedennia%20ta%20vykorystannia%20sudovykh%20ekspertyz%20u%20kryminalnomu%20provadzheni_monohrafiia_M%20H%20Shcherbakovskyi_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

URL:<https://dduvs.in.ua/wpcontent/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf>

10. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни “Судова експертологія: поняття, структура, завдання, функції” (галузь знань 0304 “Право”, освітньо-кваліфікаційний рівень “Магістр”, спеціальність 8. 18010003 “Судова експертиза”) / уклад.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, та ін. Харків: Національний університет “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2012. 24 с.

URL:https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2012/NMP_0074.pdf

1. Предмет судової експертизи

Розвиток теорії і методології судової експертизи як галузі наукового знання дозволив розробити базові поняття (категорії) предмета та об'єкта судової експертизи, методик експертного дослідження як підстав диференціації експертиз по галузях спеціальних знань.

При розгляді предмета судової експертизи варто співвідносити це поняття з галуззю наукового знання і практичною діяльністю.

У науковому аспекті предмет судової експертизи – це група об'єктивних закономірностей, досліджуваних у даній галузі наукового знання. У цьому випадку варто говорити про предмет галузі знань, що становить наукову основу експертизи того або іншого роду, виду, а не про процесуально-прикладне значення предмета експертизи.

Науковим предметом судової експертизи як галузі знання є два види закономірностей.

Закономірності, які обумовлюють виникнення властивостей об'єктів експертного дослідження:

- формування властивостей об'єктів як елементів події злочину;

- функціонування і взаємодії об'єктів в обставинах розслідуваної події;
- відображення властивостей об'єктів в навколишній матеріальній обстановці;
- просторово-часові і причинно-наслідкові зв'язки та відносини об'єктів, що виникають до, у момент і після події злочину.

Закономірності дослідження об'єктів експертизи:

- пошук, виявлення і фіксація об'єктів, їх властивостей і ознак;
- встановлення в об'єктах потенційної кримінально-релевантної інформації.

Предмет окремих родів судових експертиз формується запитом слідчої судової практики і вивчається в ході проведення науково-дослідної роботи. Пізнання відзначених закономірностей служить підставою для розробки науково-технічних, спеціальних засобів і методів судово-експертного дослідження, які забезпечують одержання достовірних фактичних даних у конкретній справі. Встановлені закономірності є знаннями, що обґрунтовують висновки за результатами досліджень у конкретній експертизі.

У понятті предмета судової експертизи як практичної діяльності відображається єдність процесуального і гносеологічного аспектів. У процесуальному аспекті уявлення про предмет судової експертизи як одного з засобів доказування охоплює коло обставин, які встановлюються за допомогою спеціальних знань. Тобто це встановлювані за допомогою експертизи фактичні дані, які є елементами системи доказів у кримінальній справі. З іншого боку, предметом пізнання практичного експертного дослідження є властивості, сторони і відносини об'єкта експертизи, які визначаються в ході експертного дослідження.

Предмет судової експертизи як практичної діяльності у теорії судової експертизи розглядається на двох рівнях: як предмет роду (виду) експертизи і предмет конкретної експертизи.

Предмет роду (виду) судової експертизи являє собою сукупність всіх фактичних даних, які можуть бути встановлені при проведенні даної судової експертизи на певному етапі її розвитку. У міру вивчення наукового предмета роду (виду) судової експертизи коло встановлюваних обставин розширюється. Родове визначення предмета судової експертизи визначає реалізацію в предметі окремих видів судової експертизи. Наприклад, предметом балістичної експертизи є обставини, пов'язані з пострілом, виникненням слідів пострілу на боєприпасах, перешкодах, встановленням тотожності зброї і т. ін.

Необхідні для розслідуваної справи фактичні дані є метою експертного дослідження і формулюються в питаннях, які ставляться слідчим. Таким чином, предмет експертизи виявляється через сукупність питань (завдань), розв'язуваних у певному роді (виді) експертиз.

Точне визначення предмета роду (виду) судової експертизи дозволяє:

- найбільш повно вказати коло обставин, які можуть бути встановлені при призначенні і проведенні даного роду, виду експертизи;
 - сформулювати перелік типових питань (завдань), що виносять на вирішення експерту. Про предмет роду (виду) експертизи можна судити за переліком питань, які наводять у довідниках або іншій методичній літературі, що можуть бути поставлені на вирішення відповідної експертизи;
 - визначити природу спеціальних знань (компетенцію) експерта, який залучається до проведення даної експертизи.
- Це означає, що обізнана особа, атестована як судовий

експерт з певної спеціальності (виду, роду експертиз), повноважна вирішувати всі питання (завдання), що входять у предмет цієї експертизи;

- включити експертизу в структуру окремих криміналістичних методик розслідування певних видів злочинів;
- виділити необхідні для вирішення питань об'єкти – матеріальні носії інформації, а також вихідні дані, що слугують для встановлення фактичних даних у справі;
- відмежувати певну експертизу від інших суміжних родів, видів судових експертиз;
- розробити методи і методики дослідження і пізнання властивостей об'єктів з метою встановлення потенційної інформації, що утримується в них, для вирішення кожного з типових завдань;
- організувати проведення судової експертизи в експертній установі;
- визначити подальший напрямок науково-дослідної роботи в окремій галузі судово-експертної діяльності.

Предмет конкретної експертизи – це фактичні дані, які необхідно встановити щодо конкретного розслідуваного злочину із застосуванням спеціальних знань у формі судової експертизи.

Предмет конкретної судової експертизи визначається питаннями, що виносять на вирішення експерта і які формулюються в постанові слідчого про призначення експертизи. Предмет конкретної судової експертизи визначає мету пізнавальної діяльності експерта по дослідженню представлених об'єктів. Факти, що цікавлять слідчого і відображені в питаннях постанови, не можуть виходити за рамки родового предмета експертизи. Предмет конкретної судової експертизи

співвідноситься із предметом роду (виду) судової експертизи, як особливе і загальне, частина і ціле. Питання, що виносяться по конкретній експертизі, не можуть виходити за межі предмета роду експертизи. Конкретний предмет експертизи в контексті кримінально-процесуального законодавства (ст. 242 КПК України) дозволяє визначити повноваження експерта при проведенні призначеної експертизи. Так, клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, а також показання, що він дає на допиті, повинні мати відношення до предмета проведеного експертом дослідження.

Критерієм розмежування родів, а всередині родів – видів експертиз є ті властивості об'єкта, які піддаються дослідженню. За безпосереднім предметом дослідження розрізняються, наприклад, почеркознавча, технічна і бухгалтерська експертизи документів, які мають однаковий родовий об'єкт (документи).

2. Об'єкти судової експертизи

Згідно зі ст.1 Закону України „Про судову експертизу” судово-експертному дослідженню піддаються матеріальні об'єкти, явища і процеси, які містять інформацію про обставини справи. Незважаючи на законодавче закріплення, продовжує залишатися спірним питання про те, чи відносяться до об'єктів експертизи тільки матеріальні предмети чи в їх число можуть бути включені також події, факти й інші ідеальні об'єкти.

Видається доцільним більш конкретне розуміння об'єктів експертизи лише як об'єктів матеріального характеру (люди, тварини, речі, документи), що піддаються експертному дослідженню. Це обумовлено тим, що, по-перше, у протилежному разі можливе змішання об'єкта і предмета експертизи (як цілі дослідження), по-друге, тому що об'єкт дослідження є поняттям не тільки матеріальним, але і правовим. Правовий же режим може бути розповсюджений лише на реально існуючі об'єкти. Об'єкти нематеріального характеру (процеси,

події минулого) не мають якого-небудь процесуального становища. У зв'язку зі сказаним видається більш правильним розуміти під об'єктами експертного дослідження тільки матеріальні предмети, оскільки це дозволяє найбільш повно враховувати правову специфіку судової експертизи. Тільки матеріальні об'єкти можуть бути зафіксовані та процесуально оформлені в матеріалах кримінальної справи, а потім надані в розпорядження експерта. Тільки відносно таких об'єктів експерт має якісь повноваження.

Об'єктами судової експертизи, таким чином, є матеріальні (предмети, їх сукупності) або матеріалізовані (документи) джерела інформації.

Множину ідеальних категорій, досліджуваних експертом, наприклад, процес поширення пожежі, стан виконавця рукопису та ін., варто відносити не до об'єктів експертизи, а до об'єктів експертного пізнання на тій підставі, що в гносеологічному значенні ними можуть виступати не тільки матеріальні предмети, але і різні процеси, події, явища, дії. Інакше кажучи, об'єкти експертного пізнання являють собою єдність матеріальної та ідеальної складових, у якій перша – джерело інформації, що фіксується у вигляді відображення, друга – уявна модель, створювана експертом у своїй свідомості на основі результатів дослідження матеріальної субстанції.

Відзначений підхід відповідає загальній ретроспективній меті експертного дослідження: встановлення кримінальних подій за слідами, що залишені при їх вчиненні. Механізм конкретного злочину включає сукупність матеріальних процесів, які вносять зміни і відображаються в матеріальній обстановці події. Ці матеріалізовані відображення (сліди злочину) є носіями інформації про подію. Експерт вивчає сліди, які відобразилися на матеріальних носіях внаслідок впливу явищ і процесів, і встановлює механізм протікання останніх.

Крім своєї матеріальної природи, об'єкти експертного дослідження розрізняються за процесуальною формою. Об'єкти судової експертизи можуть бути класифіковані за різними підставами:

- а) об'єкти, представлені слідчим;
- б) об'єкти, створені експертом у процесі проведення досліджень (моделі, експериментальні зразки порівняння та ін.);
- в) допоміжні об'єкти, використовувані в ході дослідження (еталони, екземпляри натурних колекцій і ін.)

Об'єктами експертизи, які представляються експертові слідчим, є відповідно до кримінально-процесуального закону джерела відомостей, матеріальні предмети-носії інформації, які піддаються дослідженню для встановлення фактичних даних, пов'язаних з розслідуваною подією і такі, що відносяться до предмета експертизи.

Як одиничні матеріальні утворення об'єкти експертного дослідження мають процесуальний статус речового джерела доказів. З розглянутим поняттям пов'язана система процесуально-криміналістичних засобів виявлення, фіксації, вилучення, зберігання і дослідження об'єкта, що забезпечує його дійсність. У процесі слідчої дії і експертного дослідження об'єкт експертизи повинен бути виділений, індивідуалізований і збережений. Такі дії є гарантією того, що будуть неможливими його підміна або змішання з іншим об'єктом.

Крім матеріальних предметів-носіїв властивостей про подію минулого, вивченню піддаються джерела, що несуть інформацію про досліджуваний об'єкт. Так, при проведенні, наприклад, судових інженерно-технічних експертиз може виникнути необхідність проаналізувати технічну документацію, що відноситься до об'єкта дослідження, зруйнованого або згорілого після технологічної аварії і т. ін., узагальнити відомості про подію, що стосується предмета експертизи, зробити реконструкцію і моделювання процесів, явищ. Результативність

вирішення поставлених питань у подібних випадках багато в чому визначається якістю і повнотою матеріалів, що представляють експерту, до яких відносяться: протоколи огляду місця події, докладно ілюстровані фототаблицями, кресленнями, схемами; відомості про обставини події; місце, час і характеристики встановленого об'єкта; відомості про погодні умови; інформація про процеси, що передували події і перебували в причинно-наслідковому зв'язку з її виникненням; документи, що регламентують технологічні процеси, і ін.

На підставі викладеного можна дати наступну класифікацію об'єктів, які направляються на експертне дослідження.

1. Об'єкти, що мають процесуальний статус:

- речові докази: первісні, тобто безпосередньо пов'язані з подією злочину (предмети, рідини, мікрочастки, документи, що несуть сліди злочину і ін.), і похідні – зліпки, відбитки, фотознімки слідів злочину, що зберігають їх істотні ознаки;
- документи як особливий вид доказів, наприклад: документи бухгалтерського обліку і звітності, проекти будівництва будинків, договори купівлі-продажу та ін.;
- живі особи: потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачуваний;
- зразки для експертного дослідження, у тому числі зразки порівняння (вільні, умовно-вільні, експериментальні), необхідні для проведення ідентифікаційного дослідження;
- матеріали кримінальної справи (протоколи слідчих дій і додатки до них, схеми, довідки, висновки первинних і основних експертиз і ін.), які відносяться до предмета експертизи.

2. Об'єкти, що не мають процесуального статусу :

- матеріальна обстановка місця події: ділянки місцевості, спорудження, будинки, приміщення, комунікації, механізми й ін.;

- трупи людей і їх частин;
- тварини, трупи і частини;
- предмети, що відносяться до розслідуваного злочину, але не мають статусу речових доказів. Лише висновок експерта дозволяє визначити належність предмета до події злочину, на підставі чого слідчий виносить постанову про його залучення до справи як речового доказу.

Не всі з наведених об'єктів можуть бути процесуально закріплені в справі як докази. Однак це не означає, що такі об'єкти не мають ніякої процесуальної форми. Вони повинні бути офіційно надані в розпорядження експерта (наприклад, зазначені як об'єкти, що підлягають дослідженню, у постанові про призначення експертизи), у відношенні їх може бути встановлений певний процесуальний режим, наприклад, припинений на час експертизи виробничий процес, закритий доступ стороннім особам і т.п.

Крім загального поняття об'єкта як матеріального носія інформації, розрізняють також поняття родового (видового) і конкретного об'єктів судової експертизи.

Об'єкти роду (виду) експертизи – це множина (клас, категорія) предметів, які володіють загальними властивостями, що вивчаються на основі застосування спеціальних знань у межах роду (виду) даної експертизи. Так, об'єктом трасологічної експертизи є відбитки зовнішньої будови об'єктів; біологічної експертизи – об'єкти рослинного і тваринного походження й ін.

Диференціація існуючих і виникнення нових видів експертиз у межах роду відбувається за ознакою видового об'єкта. Наприклад, у технічній експертизі документів родовий об'єкт – документи. Об'єктами, що обумовлюють її види, є: реквізити документів, матеріали документів, відбитки друкованих форм і друкувальних пристроїв.

Об'єкт конкретної експертизи – індивідуально-визначена річ, документ і інші матеріальні утворення, виділені з матеріальної обстановки події злочину і представлені слідчим на дослідження із призначеної експертизи. Будь-який конкретний об'єкт має індивідуальні і загальні для деякого класу риси, які визначають специфіку експертного дослідження (сукупність застосовуваних методів, послідовність їх використання і т. ін.).

Безпосередній об'єкт експертного дослідження – це відображена в матеріальній обстановці події і виділена в результаті аналізу об'єкта та його сторона (сукупність однорідних властивостей, інформаційне поле), яка вивчається із застосуванням спеціальних знань для вирішення конкретного експертного завдання. Ця сторона або підсистема властивостей об'єкта експертизи досліджується експертом певної спеціальності для рішення конкретного завдання щодо встановлення обставин справи. Один матеріальний об'єкт є носієм різних видів інформації, яка виступає предметом вивчення різних родів (видів) експертиз. Так, наприклад, письмовий документ має сукупність різних властивостей (полів), які визначають вид експертного дослідження: почерк – почеркознавча експертиза, письмова мова – авторознавча експертиза, відбиток печатки – технічна експертиза документів, зміст записів – бухгалтерська експертиза і ін.